

Вікторія МАЛЮСЬКА

*Національна академія державного управління
при Президентіві України*

ТРАНСФОРМАЦІЙНА ПАРАДИГМА ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Розглядаються історичні аспекти та положення взаємодії церкви і держави в різні історичні епохи. Акцентується увага на особливостях взаємовідносин церкви і держави як складових соціального діалогу в суспільстві.

Ключові слова: державно-церковні відносини, громадянське суспільство, трансформації, концептуальні засади, християнська культура.

Викторія Малюская. Трансформационная парадигма государственно-церковных отношений в Украине

Рассматриваются исторические аспекты и положения взаимодействия церкви и государства в разные исторические эпохи. Акцентируется внимание на особенностях взаимоотношений церкви и государства как составляющих социального диалога в обществе.

Ключевые слова: государственно церковные отношения, гражданское общество, трансформации, концептуальные принципы, христианская культура.

Viktoriya Malyska. Transformation paradigm state church relations in Ukraine

In the article historical aspects and positions of co-operation of church and state are considered in different historical epoches. Priority attention is accented on the features of mutual relations of church and state as constituents of social dialog in society.

Key words: state church relations, civil society, transformations, conceptual principles, christian culture.

Людське життя, незалежно від різних трактувань його природи і початків, у сучасному цивілізованому світі визнається безумовною цінністю. Життя людини захищають міжнародне право та національне законодавство всіх країн світового співтовариства. Обов'язок збереження життя бере на себе і церква. Релігійні організації, міжнародні та національні громадські рухи проводять комплексну діяльність, спрямовану на подолання будь-яких загроз життю людини: від голоду та бідності до забруднення довкілля і збройних конфліктів, від застосування смертної кари до епідемій небезпечних хвороб. Захист життя людини від загроз, забезпечення безпеки людини – основна мета і функція сучасної держави. Україна ратифікувала міжнародно-правові документи, що декларують право на життя як безумовне, основоположне право людини, і закріпила це право в Основному законі. У преамбулі Конституції України проголошується, що «держава дбає про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя», у ст. 3 – що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [4]. Водночас у Концепції (основах державної політики) національної безпеки України одним із пріоритетних національних інтересів держави визначено

«зміцнення генофонду українського народу, його фізичного і морального здоров'я та інтелектуального потенціалу» [5]. В Україні для здійснення ефективної соціальної і демографічної політики наявний економічний, науковий, культурний потенціал, ті зміни на краще, що стали помітними на макроекономічному рівні, теж є важливою складовою для здійснення ефективної комплексної соціальної політики. Але водночас на мікрорівні, на рівні життя окремої людини, тривала криза перехідного періоду залишила складні наслідки, зумовила негативні тенденції, поглиблення яких істотно загрожує безпеці абсолютної більшості громадян України, їх праву на життя та його гідний рівень. Тому, визнаючи здобутки України на шляху реформування, доцільно зосередити увагу на складних та суперечливих аспектах суспільного життя з метою пошуку шляхів і засобів їх уникнення надалі [2, с. 22 – 23].

Перебіг демографічних процесів в Україні свідчить, що найбільш гострими проблемами, які безпосередньо стосуються права людини на життя і його гідний рівень, є проблеми економічного забезпечення переважної більшості громадян, а також стану психічного і фізичного здоров'я населення, доступності медичної допомоги, стану соціального захисту материнства і дитинства. Також на підставі аналізу демографічної ситуації, показників рівня життя та здоров'я населення можна зробити висновок, що в Україні не повною мірою дотримується право людини на життя та його гідний рівень, унаслідок чого демографічна криза може набути незворотного характеру, а соціально-стресовий стан суспільства – зумовити закріплення тенденцій до знецінення життя людини. Помітного поширення в Україні набувають явища, які безпосередньо впливають на рівень захисту життя людини (самогубство, переривання вагітності) або перебувають у полі громадських дискусій як такі, що, можливо, визначатимуть у найближчій перспективі ставлення держави, суспільства і самої людини до життя – проблеми евтаназії та клонування. Слід зазначити, що комплексне дослідження динаміки демографічних показників в Україні, рівень життя та стан здоров'я населення, аналіз тенденцій до погіршення якості життя дають змогу зробити висновок, що для вирішення таких стратегічних питань важливим є спільна робота інституцій громадянського суспільства. А об'єднання спільних зусиль держави, церкви та громадських організацій у подоланні багатьох проблем стали б запорукою успіху та гармонійного функціонування суспільства. Формулювання висновків та внесення пропозицій щодо заходів, які могли б здійснити спільно держава і церква з метою подолання тенденцій до знецінення життя людини в сучасному суспільстві є важливою складовою сучасних державно-церковних відносин.

Дослідженням питання державно-церковних відносин та взаємодії інституцій громадянського суспільства займалися і займаються вчені як національного, так і зарубіжного вітчизняного простору. Зокрема, теоретико-методологічна база та практична складова висвітлена в праці А. Л. Деркача «Державно-церковні відносини», історичний аспект

досліджений у роботі С. Л. Фірсова «Церква в імперії». Також питання державно-церковних відносин порушували у своїх працях та виступах представники церкви, політики, громадські діячі.

З огляду на актуальність зазначеної проблеми щодо гармонійної взаємодії інституцій громадянського суспільства, зокрема церкви та держави, було визначено мету статті: обґрунтувати широкоаспектність взаємодії держави та церкви для утвердження духовно-ціннісних орієнтирів та сприяння гармонійного розвитку суспільства шляхом реалізації спільної проектної діяльності.

Зважаючи на те що проект «Концепції державно-церковних відносин» став результатом кропіткої роботи і враховує головні (хоча, можливо, і не всі) побажання традиційних церков і релігійних організацій України, варто зупинитися на головних аспектах сучасних церковно-державних відносин. По-перше, і це є принциповим для Української православної церкви, важко говорити про характер державно-церковних відносин, коли держава і досі не визнала церкву як єдину організаційну структуру і юридичну особу. З позиції сучасного права в нашій державі не існує поняття церкви як єдиного об'єднання. Говорячи про церкву, кожен розуміє щось своє. Визнаючи церкву де-факто, держава і досі не визнала її де-юре. І це при тому, що в Україні наявні відповідні рекомендації Ради Європи. А розмови про несвоечасність чи тимчасову недоцільність такого визнання нагадують принцип революційною необхідності, який використовували більшовики. Принцип партнерських взаємовідносин держави і церкви та невтручання у внутрішні справи одна одної в сучасному світі є наріжним. Однак постійні заклики державних службовців найвищого рангу, у тому числі й народних депутатів, до створення «єдиної помісної церкви» можна розцінювати як втручання у внутрішні справи церкви. Українська історія та досвід державотворення святого рівноапостольного князя Володимира тут концентрує увагу на тому, що Володимир будував не світську державу, і не відокремлював державу від церкви, а вважав її одним із головних інститутів давньоруської держави. Якщо держава і справді відокремила себе від церкви і при тому бажає з нею співпрацювати, то необхідним є відсутність вимог до церков подолати внутрішні міжконфесійні суперечки або усунути відмінності, а ставити перед релігійними організаціями справді суспільно важливі завдання, такі як: виховання й освіта дітей та молоді; капеланське служіння у всіх його вимірах (у війську, місцях позбавлення волі, лікарнях, навчальних закладах тощо); соціальне служіння та допомога особливим верствам населення, людям з особливими потребами, людям, що потребують суспільної реабілітації (наркозалежним, ВІЛ-інфікованим, безпритульним дітям та звільненим засудженим) [3, с. 45 – 48]. Необхідно зазначити що, наприклад, капеланство буде впроваджене дуже швидко, коли державні інституції прийматимуть відповідні рішення в законодавчому полі та практично

впровадять такий суспільний інститут. Це стосується і викладання релігійних дисциплін у школі. Безапеляційна необхідність введення даної дисципліни в шкільних навчальних закладах потребує нового переосмислення та підготовки відповідної матеріально-технічної бази та професійних учителів. Даний процес можна прискорити за обоюсторонньої згоди сторін. Досить важливим є питання відновлення права церков і релігійних організацій та подолання наслідки атеїстичного режиму, в даному аспекті важливим є принцип історичної та юридичної справедливості. Безумовно, буде справедливим чітко виписати в законі та підзаконних актах (із зазначенням термінів) порядок повернення справжньому власнику і правонаступнику всього церковного майна (включаючи пам'ятки архітектури і мистецтва), а також відновлення, між іншим, і економічної бази церков (що забезпечуватиме утримання майна та соціальне служіння). Це може стати дійсно міцним підґрунтям для справжніх партнерських відносин між державою і церквою.

Держава знає власну спокусу заступити для людей місце Бога і Церкви. А саме, держава – особливо імперія – схильна оголошувати себе вічною і цінною, вважати себе «земним Богом», який дарує людству всі блага. О. Г. Флоровський пише: «Рим пропонував «мир» і «справедливість» усім людям і народам, над якими він панував. Він стверджував, що є остаточним втіленням «гуманності» всіх людських цінностей і досягнень [6, с. 11 – 12] (тут і далі переклад автора. – В. М.). І сьогодні існують утопічні претензії держав та імперій на те, що саме вони дають власним (і навіть чужим) громадянам всі земні блага та цінності. І деякі християни їх підтримують. Хоча, на нашу думку, церква може існувати незалежно від держав і імперій, а держави та імперії не можуть існувати як гуманні без натхнення з боку християнських ідеалів. Так само як тіла не можуть існувати без того, щоб оживлятися душею. Як зазначає О. Г. Флоровський, особливе значення мав візантійський урок. Відразу після виникнення візантійської імперії розвивається чернечий рух. О. Г. Флоровський вважає це явище симптоматичним: справжніх християн не влаштовує компроміс із державою, вони будують у пустелях альтернативні спільноти. Ці спільноти стають основою для християнської культури Візантії. Ця держава так і не змогла повністю християнізуватися. Сьогодні російські ідеологи в особі о. Тихона Шевкунова вважають, що в усіх бідах і падінні Візантії винний Захід та ті візантійці, які потрапили під його вплив. О. Г. Флоровський бачив принципово іншу правду: із самого початку власного існування Візантія не була ідеальною. Високі податки підривали сільське господарство, заохочували селян до того, щоб здатися на милість мусульманських завойовників. Важливо, що із перспективи сьогоднішнього дня принципово невірно розуміється візантійський ідеал симфонії царства і священства. Сьогодні ми більше думаємо про єдність священства і царства, а для візантійців було важливим і розрізнення цих двох

реальностей. Адже в часи античного Риму сама держава була язичницькою релігійною спільною, свого роду «церквою»: «Імперія була, по суті, політико-єклезіастичним інститутом, не тільки державою, але й церквою. Інакше вона виявилася б чужою уявленням людей античності» [1, с. 34 – 35]. Першим завданням візантійців була «секуляризація» образу держави. Для цього церква і відмовилася визнавати імператора власним главою. Держава і церква стали двома різними інститутами єдиного християнського суспільства. Взаємодія цих інститутів виключала їх злиття в єдине ціле. Канони забороняли церковним очільникам керувати державою. Імператор визнавав самостійність священства і ніколи не претендував на те, щоб стати «за сумісництвом» патріархом [7, с. 47 – 48]. Важливість середньовічного досвіду розділення держави і церкви полягає в тому, що таке розділення було проведене внаслідок наполягання церкви на власній самостійності. Для О. Г. Флоровського принципово важливим було розуміння візантійцями того, що держава і церква існують для людей. Церква є засобом для здійснення «Божого діла» – спасіння людей. Держава є засобом наведення порядку в справах земних, оскільки держава забезпечує безпеку громадян та можливу ступінь життєвих благ для суспільства. Принципово важливо, що держава існує не заради самої себе і не заради збереження церкви.

Держава безумовно зобов'язана турбуватися про свободу і благополуччя церкви. У знаменитій передмові до шостої новели Юстиніана, в якій говориться про симфонію держави і церкви, йдеться навіть про те, що держава має турбуватися про моральність священників. А сама новела, власне, і полягала в нормах покарання аморальної поведінки священників. При цьому імператор вважав, що держава має право судити священників як істот земних, хоча і не має юрисдикції над їх душами. Але вся ця турбота про церкву та її служителів не дає державі права чи обов'язку існувати заради церкви. Держава існує для громадян: їх безпеки і благополуччя. Тим більше церква не існує заради держави, навіть якщо ця держава – всесвітня християнська імперія. Церква існує заради спасіння душ людей. О. Г. Флоровський говорить про реалізм візантійців. Занадто часто дослідники та ідеологи приписують візантійцям різні достоїнства та гріхи, різного роду концепції державного та імперського життя, говорячи про цезарепапізм та руйнівну роль імператорів-єретиків. О. Г. Флоровський наголошує на необхідності вдивитися в суть візантійської історії, в саму букву візантійських законів та канонів. І при уважному розгляді виявиться, що Візантія не знала того самодержавства, яке було в Росії і призвело до її краху. Не знала і того підкорення церкви державі, яке обезсилило РПЦ в синодальний період. Візантія мала власну специфіку. У ній завжди зберігалася хоча б формально процедура вибору імператора народом, патріархи завжди мали змогу відстоювати власну церковну політику і разом із чернецтвом завжди перемагали імператорів-єретиків. Якщо не відразу, то через

деякий час. Для О. Г. Флоровського дуже важливим є висновок: Візантія була кращою за Росію, але навіть вона не була ідеальною. І саме тому Візантія занепадала. Тим більше не могла історично встояти російська автократія та російський цезарепапізм. Для Візантійської та Російської імперії прийшов час суду, настали власні есхатологічні часи [8, с. 88 – 90]. У сучасному світі розділення держави і церкви стало юридично закріпленим у більшості країн світу. Також у великій кількості країн законодавчо врегульована сфера взаємодії держави і церкви. О. Г. Флоровський вбачає в такій практиці вірність візантійській лінії розвитку церковно-державних відносин, можливість для церкви вільно і безборонно проповідувати Христа і здійснювати діло спасіння. Християни не мають слугувати державі як самодостатній цінності. Звичайні християни мають бути вільними від держави так, як були вільними візантійські монахи. І ця свобода не буде перепорою для розбудови християнської культури. Саме в цій сфері вірні православної церкви, залишаючись вільними від держави, можуть подарувати суспільству плоди власної праці. І в цьому полягає шлях звільнення від спокуси колективного егоїзму: національного, імперського, цивілізаційного, юрисдикційного. Християни мають творити не для держави, а для людей, не для нації, а для національної культури, не для загальнолюдської цивілізації, а для всіх людей. О. Г. Флоровський впевнений, що в Царстві Божому не буде ні Держав, ні Імперій, але культурні досягнення християн встоять в есхатологічному вогні. Усе минеться – але не минеться Любов.

З огляду на здійснене дослідження варто зазначити важливість продовження врегулювання взаємодії церкви та держави на законодавчому рівні та здійснення ціннісного підходу при формуванні взаємодії. Адже хоча у своїй більшості церква займається питаннями духовними, а держава – питаннями матеріальними все ж дані інституції мають спільні точки взаємодії і можуть співпрацювати в контексті соціального діалогу для досягнення позитивного ефекту в суспільстві.

Список використаних джерел

1. **Деркач А. Л.** Государственно-церковные отношения / А. Л. Деркач. – К.: УПЦ. – 2009. – 374 с.
2. **Довгий О.** З історії Української Церкви / О. Довгий // Золоті ворота. – 1993. – № 5.
3. **Домонтович В.** Університетські роки / В. Домонтович // З іменем святого Володимира. У 2 т. – Т. 2. – К., 1994.
4. **Конституція України**: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254 к/96 ВР. – Режим доступу: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.
5. **Про стратегію національної безпеки України**: Указ Президента України від 12 лют. 2007 р. № 105/207. – Режим доступу: www.president.gov.ua/documents/5728.html

6. **Флоровский О. Г.** Пути русского богословия / О. Г. Флоровский. – Н.-Й., 2003. – 52 с.

7. **Шептицький А.** Лист до українських православних ієрархів / А. Шептицький // Київ. старовина. – 1992. – № 3. – С. 70 – 71.

8. **Шептицький А.** Лист до української православної інтелігенції / А. Шептицький // Пам'ять століть. – 1992. – № 2. – С. 71 – 72.

Надійшла до редколегії 07.07.10